

มโนทัศน์ฮาบิตุสกับการแก้ปัญหาทวินิยม โครงสร้างและตัวแสดง

Concept of Habitus and Solution to the Stucture-Agency Dualism

รุ่งนภา ยรรยงเกษมสุข*

บทคัดย่อ

ปัญหาทวินิยมโครงสร้าง-ตัวแสดงเป็นปัญหาที่มีการถกเถียงกันในทางสังคมศาสตร์มาเป็นเวลานาน กล่าวคือ ในการอธิบายการเกิดปรากฏการณ์ทางสังคม เกิดปัญหาว่าจากมุมมองเชิงโครงสร้างหรือมุมมองเชิงตัวแสดง ผู้กระทำการ มุมมองใดจะสามารถอธิบายได้ดีที่สุด อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์ทางสังคมดำเนินไปโดยที่โครงสร้างและตัวแสดงต่างมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันและกัน ฉะนั้น การอธิบายด้วยมโนทัศน์ที่เชื่อมโยงโครงสร้างและตัวแสดงเข้าด้วยกัน จึงเป็นความพยายามสร้างคำอธิบายเพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์และปฏิสัมพันธ์ที่ต่างมีต่อกันและกัน ปีแอร์ บูร์ดิเยอ นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศสได้สร้างมโนทัศน์ฮาบิตุสเพื่อเชื่อมโยงโครงสร้างและตัวแสดง โดยเสนอว่าฮาบิตุสเป็นปฏิบัติการที่อยู่ภายในปัจเจกบุคคล โดยฮาบิตุสจะแสดงให้เห็นถึงการทำ

* ดร.รุ่งนภา ยรรยงเกษมสุข อาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

ให้เป็นภายในของปัจเจกภายนอก และการทำให้เป็นภายนอกของปัจเจกภายใน กระบวนการเหล่านี้จะถูกแสดงออกผ่านการปฏิบัติของตัวแสดง การที่ตัวแสดงแต่ละคนมีพฤติกรรมที่แตกต่างกันก็เนื่องจากทุนที่ตัวแสดงครอบครองและตำแหน่งที่ตัวแสดงดำรงอยู่ในสนาม โครงสร้างจึงมีอิทธิพลต่อตัวแสดงในฐานะที่เป็นปัจเจกภายนอกที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจและแสดงออกของตัวแสดง ขณะเดียวกันตำแหน่งและสนาม รวมถึงการครอบครองทุนของตัวแสดง ก็จะเป็นเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการที่ตัวแสดงจะตัดสินใจปฏิบัติการบางอย่างด้วยตัวเอง ฉะนั้น ฮาปิตุสจึงเป็นมโนทัศน์หนึ่งที่สามารถอธิบายการเชื่อมโยงระหว่างโครงสร้างและตัวแสดงได้เป็นอย่างดี

Abstract

The problem of the structure and agency dualism has been debated in the social science for a long time. That is to say between structural and agency perspectives which perspective can explain social phenomena best? However, social phenomena are caused by the interaction of structure and agency. So, the explanation with the concept that link structure and agency together is the attempt to create the explanation to understand the phenomena and interaction with each other. Pierre Bourdieu, French Sociologist, create the habitus concept to link structure and agency. He proposes that habitus operates within the individual; habitus show the internalization of externality and the externalization of internality. These processes are showed through the practices of agent. The different behaviors of actors are due to the capital possession and their position in field. Thus, structures can influent to actors as external factor influencing the decision making and expression of their characters. At the same time, position, field and also capitals possession of actor are conditions

which affect to the decision of actor to conduct their practice by yourself. So, habitus is a concept that can explain the linkage between structure and actor as well.

บทนำ

ในการศึกษาและอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมศาสตร์ ปัญหาหนึ่งที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งและนำไปสู่การถกเถียง คือ ปัญหาทวินิยมโครงสร้าง-หน้าที่ (structure/agency dualism) กล่าวคือ ระหว่างการอธิบายจากการกระทำของตัวแสดง กับการอธิบายจากอิทธิพลของโครงสร้าง การอธิบายรูปแบบใดสามารถอธิบายปรากฏการณ์สังคมได้ครอบคลุมและถูกต้องที่สุด หากอธิบายจากมุมมองของตัวแสดง ซึ่งหมายถึงการกระทำของปัจเจกบุคคล มุมมองนี้มองว่า ปัจเจกบุคคลเป็นเสมือนหน่วยเล็กๆ ที่มีมโนคติที่จะกระทำกรต่างๆ ด้วยตนเอง¹ อย่างเสรีและปราศจากการบังคับจากโครงสร้างทางสังคม การกระทำของปัจเจกบุคคลจึงเป็นการแสดงออกของพฤติกรรมที่สามารถให้เหตุผลถึงการกระทำต่างๆ ได้ และประวัติศาสตร์ก็คือผลที่เกิดขึ้นจากการที่ปัจเจกบุคคลเลือกอย่างเป็นอิสระ และกระทำการต่างๆ ด้วยการตัดสินใจของตัวเอง ตัวแสดงที่มีความคิดและการกระทำที่เป็นอิสระ สามารถควบคุมสังคมได้ สามารถบุกรุกสังคมอื่นและเข้าไปเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมือง และสามารถเปลี่ยนประวัติศาสตร์ได้ การกระทำของปัจเจกบุคคลที่ไม่ใช่ชนชั้น จึงเป็นสิ่งเดียวที่เป็นความจริง เพราะโครงสร้างหรือระบบสังคมไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่จริง เป็นเพียงสิ่งที่ทำให้เกิดความสับสนบางอย่าง และจะเป็นจริงได้ก็เพียง ในความคิดและภาษาเท่านั้น ดังนั้น การอธิบายปรากฏการณ์จากมุมมองของโครงสร้าง จึงไม่สามารถอธิบายที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้อย่างสมจริง อีกทั้งบริบทหรือสภาพแวดล้อมที่ปัจเจกบุคคลอาศัยอยู่ เช่น ชนชั้น เชื้อชาติ ความเป็นเพศ

¹ Nottingham Trent University. *Structure and Agency*. Web. <http://human.ntu.ac.uk/pgcert/structureandagency.html>. 1 March 2010.

ชาย/หญิง ฯลฯ ก็มีลักษณะเป็นพหุนิยมที่ยากจะบ่งบอกได้อย่างชัดเจนว่ามีผลต่อการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมของปัจเจกบุคคล² อย่างแท้จริง

การอธิบายจากตัวแสดงหรือปัจเจกบุคคลนี้ ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากมุมมองของโครงสร้างว่า หากเงื่อนไขของเวลาและสถานที่เปลี่ยนแปลงไป คำอธิบายถึงเหตุผลการกระทำก็จะเปลี่ยนแปลงไปด้วย ฉะนั้นสถานการณ์ที่เป็นเงื่อนไขเฉพาะเท่านั้น ที่จะสามารถสร้างพฤติกรรมหรือการกระทำของบุคคลได้ และหากมุมมองของตัวแสดงสามารถอธิบายถึงเหตุผลของการกระทำของปัจเจกบุคคลได้ ก็หมายความว่า เป็นการอธิบายด้วยแนวทางที่มองจากบริบทหรือโครงสร้างที่การกระทำนั้นๆ เกิดขึ้น

สำหรับรูปแบบการอธิบายด้วยมุมมองโครงสร้าง โครงสร้าง (Structure) หมายถึง บริบทที่รวมปรากฏการณ์ทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง³ มุมมองนี้มุ่งเน้นที่จะอธิบายว่า โครงสร้างสังคมหรือระบบสังคมมีพลังในการบังคับปัจเจกบุคคลเป็นอย่างมาก สิ่งที่ปัจเจกบุคคลคิด รู้สึก และกระทำการ ไม่สามารถแยกออกจากกันได้จากโครงสร้างหรือระบบสังคม ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจน คือ การอธิบายสาเหตุการฆ่าตัวตายของดูว์ไคม์ (Durkheim) ว่าเกิดขึ้นจาก 3 สาเหตุ คือ 1) Egoistic คือ การฆ่าตัวตายเกิดจากเหตุผลของการไม่พอใจตัวเองหรือการตอบสนองในด้านอารมณ์ของบุคคล 2) Altruistic คือ การฆ่าตัวตายเกิดขึ้นจากการมองเห็นผลประโยชน์ของผู้อื่นเป็นสำคัญ อาทิ การฆ่าตัวตายของกัปตัน Oates ในทะเลแอนตาร์กติก และ 3) Anomic คือ การฆ่าตัวตายที่เกิดจากโครงสร้างทั้งหมดได้ล่มสลายลงและไม่เห็นว่ามีชีวิตต่อไปจะมีความหมาย การอธิบายสาเหตุการฆ่าตัวตายนี้ทำให้เห็นถึงการตัดสินใจของปัจเจกบุคคลภายใต้โครงสร้างสังคม⁴ ได้เป็นอย่างดี มุมมอง

² Agency VS Structure. Web. http://atheism.about.com/library/glossary/general/bldef_agency_structure.htm. 1 March 2010.; Gil Friedman and Harvey Starr. *Agency, Structure, and Politics: From Ontology to Empirical Inquiry*. 1997. p. 64.

³ Collin Hay. *Political Analysis*. 2002. p. 94.

⁴ Sandra George O'Neil. *Sociology Online*. Web. <http://www.man.ac.uk/sociologyonline/course/sanda/unit8/unit8.html>. 17 January 2010.

โครงสร้างจึงปฏิเสธการอธิบายจากตัวแสดงที่เป็นหน่วยย่อย ที่เสนอว่าการกระทำของตัวแสดงเป็นความจริงสุดท้ายที่จะสามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมได้ พร้อมกันนั้นก็ปฏิเสธความคิดที่ว่าตัวแสดงสามารถสร้างประวัติศาสตร์ได้ โดยเน้นความสำคัญของสถานการณ์ว่ามีมากกว่า⁵

อย่างไรก็ตาม รูปแบบการอธิบายจากมุมมองโครงสร้าง ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากมุมมองตัวแสดงว่า⁶ ประเมินค่าและให้ความสำคัญกับการสะท้อนคิดและความเป็นอิสระ (Reflexivity and Autonomy) ของตัวแสดงต่ำเกินไป มุ่งเน้นไปที่การมองแบบองค์รวมโดยไม่ได้สนใจกรณีที่ตัวแสดงอาจอยู่เหนือการควบคุม อิทธิพล และความเข้าใจของโครงสร้าง นอกจากนี้ นักคิดบางกลุ่มก็ให้ความสำคัญกับโครงสร้างบางอย่างมากกว่า เช่น นักคิดในสำนักมาร์กซิสม์ให้ความสำคัญกับโครงสร้างขั้นต้นอย่างมาก แต่เพิกเฉยต่อการมองถึงเรื่องเพศว่าเป็นส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญในโครงสร้าง และที่สำคัญหากจะกล่าวว่าการสร้างคือสิ่งที่มีอยู่จริง อะไรคือสิ่งที่แสดงออกถึงการมีอยู่ของโครงสร้างเหมือนตัวแสดง

การอธิบายแบบแบ่งขั้วตรงข้ามในลักษณะทวินิยมที่ดำเนินมาตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1960 ได้ค่อยๆ เคลื่อนย้ายไปสู่ความคิดที่ว่า จะต้องมีการบูรณาการและสังเคราะห์ เพื่อสร้างการเชื่อมโยงระดับการวิเคราะห์แบบส่วนใหญ่และส่วนย่อย และรูปแบบการอธิบายจากมุมมองของตัวแสดงและโครงสร้าง ความสนใจในความแตกต่างสองขั้วดังกล่าวได้ค่อยๆ เพิ่มมากขึ้น ในฐานะที่ระดับการอธิบายแบบส่วนใหญ่และส่วนย่อย และรูปแบบการอธิบายจากมุมมองตัวแสดงและโครงสร้าง ต่างมีความสัมพันธ์ต่อกันและกัน⁷

การบูรณาการสังเคราะห์ความคิดการเชื่อมโยงมุมมองการอธิบายตัวแสดงและโครงสร้าง สามารถแบ่งออกได้เป็นสองกลุ่มใหญ่ๆ กลุ่มแรกคือ กลุ่ม

⁵ Nottingham Trent University. *Structure and Agency*. Web. <http://human.ntu.ac.uk/pgcert/structureandagency.html>. 1 March 2010.

⁶ Collin Hay. *loc.cit.*, p. 108.

⁷ Collin Hay. *ibid.*, p. 335.

นักทฤษฎีที่ต้องการบูรณาการทฤษฎีที่มีความแตกต่างกันสองข้อเข้าไว้ด้วยกัน ในขณะที่นักทฤษฎีอีกกลุ่มหนึ่งตระหนักว่าจำเป็นต้องพัฒนาทฤษฎีที่เชื่อมโยงระดับการอธิบายทั้งส่วนใหญ่และส่วนย่อยเข้าไว้ด้วยกันในการวิเคราะห์สังคม⁸ นั่นคือ ในการอธิบายและวิเคราะห์สังคม จะต้องพัฒนาทฤษฎี Character ที่เชื่อมโยงรูปแบบการอธิบายจากมุมมองตัวแสดงและโครงสร้างเข้าไว้ด้วยกัน ฉะนั้น การศึกษาทฤษฎีที่พยายามบูรณาการสองข้อตรงข้ามสอง จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จำเป็นต้องทำการศึกษา เพราะการทำความเข้าใจและการวิเคราะห์สังคม ยังมีความจำเป็นต้องทำความเข้าใจและให้ความสำคัญกับทั้งตัวแสดงและโครงสร้างในฐานะองค์ประกอบในการวิเคราะห์ที่ต่างมีความสัมพันธ์ต่อกันและกัน ทั้งนี้ ปีแอร์ บูร์ดิเออ เป็นหนึ่งในนักสังคมวิทยาที่พยายามแก้ไขปัญหาทวินิยมโครงสร้าง/ ตัวแสดง ด้วยการเสนอมโนทัศน์ฮาบิตูส ดังจะกล่าวโดยละเอียดต่อไป

ฮาบิตูสกับการอธิบายเชื่อมโยงตัวแสดงและโครงสร้าง

คำว่า ฮาบิตูส (habitus) เป็นคำภาษาลาติน หมายถึง เป็นนิสัย เป็นความเคยชิน (habitual) เป็นเงื่อนไข สภาพ หรือลักษณะที่ปรากฏภายนอก ที่เป็นตัวแทนหรือเป็นแบบอย่างเฉพาะของร่างกาย⁹ คำว่า ฮาบิตูส ปรากฏในงานของนักคิดนักทฤษฎีหลายคน เช่น เกออร์ก เฮเกล, เอ็ดมันด์ เฮิร์สเชิล, มาร์เซล มอส รวมทั้งปีแอร์ บูร์ดิเออ แต่ใช้ในความหมายที่แตกต่างกัน กล่าวคือ เฮเกล ใช้ในความหมายว่า การมี การถูกกำหนดซึ่งเงื่อนไข การแสดงออกหรือสภาพที่อาจดีหรือไม่ดี เอ็ดมันด์ เฮิสเซิร์ล (Edmund Husserl) ใช้คำว่า ฮาบิตูส ในการแสดงถึงประสบการณ์ของมนุษย์ ที่สร้างความคิดและความสนใจ ขณะเดียวกันก็เป็นประสบการณ์ที่สามารถสร้างความเป็นไปได้ในการพิจารณาและการตัดสินใจในการกระทำต่าง ๆ ต่างไป¹⁰ มาร์เซล มอส (Marcel Mauss) ใช้คำว่า ฮาบิตูส เพื่อหมายถึงการทำหน้าที่อย่างเป็นระบบของร่างกายมนุษย์ที่

⁸ Collin Hay. *loc.cit.*, pp. 112-113.

⁹ Richard Jenkins. *Pierre Bourdieu*. 1992. p. 74.

¹⁰ Niilo Kauppi. *The Politics of Embodiment: Habitus, Power, and Pierre Bourdieu's Theory*. 2000. p. 48.

ผ่านการขัดเกลาแล้ว และแสดงถึงความเป็นธรรมชาติของสังคม¹¹ ปีแอร์ บูร์ดิเออ ใช้คำว่า ฮาบิตูส โดยแปลมาจากคำว่า mental habit ดังปรากฏในงานของ เออร์วิน ปานอฟสกี (Erwin Panofsky) ซึ่งปานอฟสกีได้ใช้ในความหมายที่ หมายถึง การอธิบายผลของความคิดที่เกี่ยวกับความรู้ที่ดำรงอยู่ก่อนด้วยการ อธิบายผ่านลักษณะนิสัยของจิตใจ ทั้งนี้บูร์ดิเออใช้คำว่า mental habit ในการ บ่งบอกถึงลักษณะบางอย่างที่มีความชัดเจน เป็นการทั่วไป มากกว่าจะใช้ เปรียบเทียบถึงความเหมือนกัน หรือใช้ในแง่อิทธิพลของปัจเจกชน ซึ่งบูร์ดิเออ ใช้ฮาบิตูสในการอธิบายถึงการแสดงออกของการกระทำและความตั้งใจที่ถูก สร้างขึ้น โดยบูร์ดิเออต้องการยืนยันถึงการเกิดขึ้นของความสามารถของการ แสดงออก (ซึ่งถูกเข้าใจว่า) เป็นสิ่งที่ได้รับมา และเป็นการแสดงออกที่ถูกสังคม สร้างขึ้น¹²

กล่าวสำหรับปีแอร์ บูร์ดิเออ นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศส มโนทัศน์ฮาบิตูส ได้ถูกใช้เพื่อพยายามก้าวข้ามปัญหาทวินิยมที่ครอบงำวิธีคิดและวิธีการในการ อธิบายของทฤษฎีสังคมในทางสังคมศาสตร์ โดยทุกๆ ความคิดของเขาเริ่มต้น ขึ้นจากการตั้งคำถามว่า พฤติกรรมต่างๆ ของตัวแสดงหรือปัจเจกชนนั้น เกิดขึ้น มาโดยปราศจากการแสดงให้เห็นว่าเชื้อฟังหรือเคารพกฏได้อย่างไร?¹³ เพราะ การเชื้อฟังและการเคารพกฏ เป็นการสะท้อนกลับไปถึงโครงสร้างบางอย่างที่ อยู่ภายนอกตัวแสดงหรือปัจเจกบุคคล โดยการแสวงหาคำตอบนี้ บูร์ดิเออ ได้ พัฒนามุมมองโดยจะพิจารณาวัตถุประสงค์หรือพลังทางสังคมภายนอก ที่จะ ช่วยในการกำหนดทัศนคติและพฤติกรรม

สำหรับบูร์ดิเออ ฮาบิตูส (habitus) เป็นมโนทัศน์ที่ใช้เพื่ออธิบายการ แสดงออก รวมถึงพื้นฐานของการแสดงออกของมนุษย์ ดังที่เขาได้กล่าวถึง ฮาบิตูสว่า ฮาบิตูสเป็นระบบของการแสดงออกของนิสัย (dispositions) ที่ถาวร แต่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ เพราะฮาบิตูสเป็นโครงสร้างที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อทำ

¹¹ Niilo Kauppi. *loc.cit.*, pp. 35-36.

¹² Pierre Bourdieu. *In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology*. 1990a. pp. 12-13.; Niilo Kauppi. *loc.cit.* p. 47.

¹³ David Swartz. *Culture and Power: The Sociology of Pierre Bourdieu*. 1997. p. 95.

หน้าที่ในการสร้างโครงสร้างต่อไป กล่าวคือ เป็นหลักการของการก่อเกิดการสร้างการปฏิบัติและการเป็นตัวแทน ที่สามารถถูกกำหนดและเกิดขึ้นเป็นประจําอย่างเป็นวัตถุวิสัยโดยปราศจากการตั้งสมมติฐานถึงเป้าหมายปลายทาง หรือเป็นการแสดงถึงอำนาจในการดำเนินการเพื่อให้ได้มาซึ่งเป้าหมาย โดยทั้งหมดนี้ถูกแสดงออกมาเสมือนวงดนตรีขนาดใหญ่ที่บรรเลงโดยปราศจากการกำกับของผู้ควบคุมวง¹⁴

จากนิยามข้างต้น สามารถทำความเข้าใจโดยพิจารณาไปที่คุณลักษณะของฮาปิตุส ดังที่บูร์ดิเฮอร์บายถึงลักษณะของฮาปิตุสโดยละเอียดดังต่อไปนี้

ประการแรก ฮาปิตุสเป็นระบบการแสดงออกของนิสัยที่มีความสัมพันธ์กับประสบการณ์ในอดีต ซึ่งบูร์ดิเฮอร์บายการแสดงออกของนิสัย (disposition) เพิ่มเติมไว้ว่า ฮาปิตุสถูกเข้าใจว่า คือ ระบบของการแสดงออกของนิสัยที่มีความคงทน แต่ก็สามารถเปลี่ยนแปลงได้ ด้วยการบูรณาการร่วมกับประสบการณ์ในอดีต โดยจะทำหน้าที่ในทุกๆ ช่วงจังหวะเวลาเหมือนชุดข้อมูลที่มีการเชื่อมต่อกันกับการรับรู้ การประเมินค่าและการกระทำ และทำให้เกิดความสำเร็จในการงานอันหลากหลายอย่างไม่สิ้นสุด¹⁵

ประการที่สอง รูปแบบหรือแบบแผนของฮาปิตุสทำงานอยู่ในระดับของจิตใต้สำนึก (sub-conscious) และภาษา แต่อยู่เหนือการคิดพิจารณาอย่างถี่ถ้วนหรือการควบคุมจากเจตนาารมณ์ของบุคคล¹⁶ ทั้งนี้ฮาปิตุสจะดำรงอยู่ภายในปัจเจกบุคคล (inside the head) เท่านั้น ฮาปิตุสจึงมาจากนิสัยหรือความเคยชินที่ไม่ได้ใส่ใจ มากกว่าจะเป็นการเรียนรู้หรือระเบียบอย่างมีสติ โดยสามารถเห็นได้จากการกระทำของบุคคล การมีปฏิสัมพันธ์กัน หรือแม้แต่การที่บุคคลมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมของตน ในแง่นี้ฮาปิตุสจึงไม่ใช่ความคิดที่มีลักษณะเป็นนามธรรมหรืออุดมคติ หากแต่เป็นตัวเชื่อมระหว่างโลกอวัตถุวิสัย

¹⁴ Pierre Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice*, 1977, p. 72.

¹⁵ Pierre Bourdieu, *Ibid.*

¹⁶ Pierre Bourdieu, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, 1989, p. 466.

กับโลกวัฒนธรรมของปัจเจกบุคคล ไปสู่โลกที่ปัจเจกบุคคลกำเนิดและอาศัยอยู่ร่วมกัน¹⁷

ประการที่สาม ฮาบิตุสเป็นระบบของการแสดงออกของนิสัยที่ถาวรแต่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ โดยฮาบิตุสสามารถเปลี่ยนไปได้ตามช่วงจังหวะของเวลา เพื่อให้สอดคล้องกับเงื่อนไขในทางรูปธรรม แต่การปรับเปลี่ยนนี้ไม่สามารถหลีกเลี่ยงเรื่องอดีตได้ เพราะการรับรู้เงื่อนไขที่เป็นรูปธรรมจะต้องผ่านกระบวนการกลั่นกรองของฮาบิตุส ฮาบิตุสจึงถูกทำให้คงรูปเพียงเพื่อการปฏิบัติที่จะเชื่อมต่อกับโครงสร้างเท่านั้น นอกจากนี้ การสร้างฮาบิตุสผ่านกระบวนการกล่อมเกลาทางสังคมได้ถูกตระหนักถึง โดยปัจจุบันมีกลุ่มของเงื่อนไขที่เป็นรูปธรรมในโลกของสิ่งก่อสร้างที่มีแนวโน้มที่จะมีผลต่อการสร้างแบบแผนการปฏิบัติที่จะเป็นการกล่อมเกลาของครอบครัว และการปฏิบัติเหล่านี้จะคงอยู่อย่างถาวรในหลักกรรมที่อยู่ภายในของบุคคล ซึ่งถูกครอบงำโดยการปฏิบัติในช่วงเวลาหรือรุ่นนั้นๆ¹⁸

ประการที่สี่ ฮาบิตุสเป็นโครงสร้างที่ถูกสร้างและมีแนวโน้มที่จะสร้างโครงสร้างต่อไป (structured structuring structure) เนื่องจากการแสดงออกของนิสัยได้สะท้อนถึงฮาบิตุสของปัจเจกบุคคล ฮาบิตุสจึงเกิดขึ้นเมื่ออยู่หรือถูกจัดวางในโครงสร้างขั้นต้นในสังคม สามารถทำงานได้โดยผ่านประสบการณ์ทางสังคมขณะเดียวกันก็มีความคงทน เพราะสะท้อนถึงพื้นฐานของการเรียนรู้ในช่วงจังหวะแรกของชีวิต

ฮาบิตุสเกิดขึ้นและสะสมจากประสบการณ์ของปัจเจกและการขัดเกลาทางสังคม มีความชัดเจนในช่วงแรกของชีวิต¹⁹ และเปลี่ยนอย่างเป็นรูปธรรมไปสู่สภาพที่ประสบการณ์นั้นๆ ถูกสร้างขึ้นมาใหม่ กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ *เงื่อนไขหรือสภาพที่คงทนสัมพันธ์กับเงื่อนไขที่เฉพาะเจาะจงได้สร้างฮาบิตุสขึ้น* ในขณะที่

¹⁷ Richard Jenkins. *loc.cit.*, pp. 74-76.

¹⁸ Pierre Bourdieu. *loc.cit.*, 1989. p. 77.

¹⁹ Richard Jenkins. *loc.cit.*, p. 79.

ชีวิตและประสบการณ์ภายหลังคือกระบวนการปรับเปลี่ยนระหว่างภาวะที่เป็น
อัตวิสัยกับความเป็นจริงที่เป็นรูปธรรม²⁰ ดังที่บูร์ดิเออกล่าวไว้ว่า ฮาบิตุสเป็น
ผลผลิตของประวัติศาสตร์ที่สร้างพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลของกลุ่ม และแม้
กระทั่งสร้างประวัติศาสตร์²¹

โดยประวัติศาสตร์จะทำหน้าที่ในการทำข้อตกลงร่วมกันกับแผนการ
หรือโครงการที่สืบเนื่องอย่างไม่สิ้นสุดและไม่ขาดช่วง ขณะเดียวกันประวัติศาสตร์
ก็ยังคงทำให้กระบวนการผลิตและการผลิตซ้ำพฤติกรรมประจำวันของมนุษย์
ดำเนินต่อไป เพื่อเป็นการพิสูจน์ว่าการปฏิบัติหรือการกระทำนั้นเป็นสิ่งที่
ถูกต้อง ประวัติศาสตร์จึงทำให้เห็นถึงกระบวนการผลิต กระบวนการปรับ
เปลี่ยนและความสัมพันธ์ในเชิงวิภาษวิธี (dialectic) ระหว่างองค์รวมของ
ประวัติศาสตร์ที่ถูกจารึกอยู่ในสภาพที่เป็นรูปธรรมกับฮาบิตุสที่ถูกจารึกอยู่ใน
ปัจเจกบุคคล ประวัติศาสตร์จึงถูกทำให้เป็นประสบการณ์ หรืออาจกล่าวได้ว่า
ประวัติศาสตร์เป็นความจริงที่เป็นรูปธรรมที่เป็นพื้นฐานของฮาบิตุส²²

ดังนั้นแล้วฮาบิตุสจึงเป็นเสมือนตัวเชื่อม (hinge) ระหว่างอดีตและ
ปัจจุบัน และระหว่างตัวแสดงและโครงสร้างที่ตัวแสดงได้ประกอบรวมกันเข้า
เป็นโครงสร้าง การอธิบายถึงตัวแสดงหมายความว่าครอบคลุมทั้งร่างกายและ
สภาพของจิตสำนึกที่มีลักษณะเป็นอัตวิสัย เพราะโดยปกติมนุษย์จะเรียนรู้
ความคิดของตนเองได้จากการสร้างภาษา ขณะเดียวกันก็ทำให้ภาษาที่สร้าง
ขึ้นมา นั้น สามารถแสดงออกถึงตัวคนได้ในรูปแบบของการแสดงออก²³

ประการที่ห้า ฮาบิตุสมีลักษณะของการแสดงออกที่รวมเอาโครงสร้าง
ทุกระดับมารวมกัน และสร้างการปฏิบัติขึ้น ดังที่บูร์ดิเออได้อธิบายไว้ว่า
ฮาบิตุสเป็นจุดหรือตำแหน่งของวิภาษวิธีของการทำให้สิ่งที่ปรากฏอยู่ภายนอก
ถูกลิ้มเอาไว้ภายในบุคคล และการทำให้สิ่งที่ถูกสัมผัสอยู่ภายในปรากฏออกมา

²⁰ Pierre Bourdieu. *loc.cit.*, 1990b. p. 54.

²¹ Pierre Bourdieu. *loc.cit.*, 1977. p. 82.

²² Pierre Bourdieu. *ibid.*

²³ Nick Crossley. *The Social Body: Habit, Identity and Desire*. 2001. p. 95.

ภายนอก หรือหากกล่าวในแง่ยัยขึ้น เป็นวิภาษวิธีของการประสานกันภายใน และการทำให้เป็นวัตถุวิสัย²⁴

ฮาบิตุสจึงประกอบด้วยโครงสร้างที่รวมอยู่ด้วยกันในตัวมนุษย์ ได้แก่ การแสดงออกที่บ่งชี้ถึงพฤติกรรม การกระทำ รูปแบบของตัวแสดง ลักษณะท่าทาง และแบบแผนที่มีการจัดแยกประเภท²⁵ การแสดงออกหรือการกระทำต่างๆ เช่น การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมจะเกิดขึ้นเมื่อบุคคลรู้สึกถึงระยะห่างในสังคมหรือจากการแสดงท่าทางของผู้คนในสังคม ดังนั้น สถานะที่รวมถึงฮาบิตุสของผู้คนจึงสามารถสร้างพื้นฐานของมิตรภาพ ความรัก รวมถึงปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นได้²⁶

ประการที่หก การปฏิบัติและการเป็นตัวแทนของฮาบิตุส กล่าวคือ ฮาบิตุสถูกกำหนดและเกิดขึ้นโดยปราศจากการตั้งสมมติฐานหรือเป้าหมาย เมื่อเป็นดังนี้ฮาบิตุสจึงมีลักษณะเป็นการจงใจหรืออาจกล่าวได้ว่ามีลักษณะของความโน้มเอียงให้ตัวแสดงกระทำการในทางใดทางหนึ่ง โดยปราศจากการลดทอนตัวแสดงเพื่อให้เป็นไปตามแรงกระตุ้นของวัฒนธรรม หรือการขัดขวางการแสดงออกซึ่งความสามารถของเหล่าตัวแสดง เหมือนกับทักษะการเล่นเกม (game) ที่ตัวแสดงในสังคมก็เป็นเหมือนกับผู้เล่นในเกมหรือการแข่งขัน ที่จะต้องเล่นไปจนจบเกมด้วยทักษะและความสามารถของตัวแสดงนั้นๆ โดยที่โครงสร้างของฮาบิตุสทำให้สมรรถนะที่ติดตามมาของเป้าหมายเฉพาะอย่าง เป็นไปได้ง่ายขึ้น ฮาบิตุสจึงทำให้เราเข้าใจการเกิดขึ้นของความเชื่อและความคิดเห็นในเรื่องหนึ่งๆ ของกลุ่มคนจากชนชั้นหนึ่งๆ เพราะสิ่งเหล่านี้ได้กำหนดรูปแบบและมุมมองของบุคคลที่มีต่อโลก บนพื้นฐานความสัมพันธ์ต่างตอบแทนกันระหว่างความคิดและทัศนคติของปัจเจกบุคคล กับโครงสร้างภายในที่ปัจเจกดำรงอยู่²⁷

²⁴ Pierre Bourdieu. *loc.cit.*, 1977. p. 72.

²⁵ Pierre Bourdieu. *Language and Symbolic Power*. 1991. p. 123.

²⁶ Richard Harker, Cheleen Mahar and Chris Wilkes. *An Introduction to the Work of Pierre Bourdieu: The Practice of Theory*. 1990. p. 10.

²⁷ Pierre Bourdieu. *loc.cit.*, 1977. pp. 78-79.

เมื่อพิจารณาฮาปีตุสพร้อมกับปัจเจกบุคคลและสังคม ในเบื้องต้นพบว่าปัจเจกบุคคลแต่ละคนอาจจะเป็นสมาชิกอยู่ในกลุ่มๆ หนึ่ง หรืออาจจะเป็นสมาชิกอยู่ในหลายๆ กลุ่มที่มีความหลากหลาย ฮาปีตุสของปัจเจกบุคคลจึงมักจะมีแนวโน้มที่จะแสดงออกมาซึ่งคุณลักษณะเด่นๆ ของกลุ่ม ฮาปีตุสของปัจเจกบุคคลจะมีความแตกต่างกันไปตามรากฐานที่แต่ละกลุ่มสะสมมา เหมือนกับการที่ไม่มีของสองสิ่งที่เหมือนกันอย่างแท้จริง เพราะประวัติศาสตร์ของปัจเจกบุคคลก็คือชุดของประวัติศาสตร์ของกลุ่มหรือชนชั้นนั้นๆ โดยการแสดงออกของนิสัยของปัจเจกบุคคลแต่ละคน อาจเห็นได้จากโครงสร้างฮาปีตุสของชนชั้นหรือฮาปีตุสของกลุ่มที่เปลี่ยนแปลงไป²⁸

ในการใช้คำว่าฮาปีตุสซึ่งเป็นคำภาษาลาตินสำหรับบุริเดอ จึงเป็นการใช้ที่บุริเดอต้องการกำหนดมโนทัศน์ที่เกี่ยวกับนิสัย (habit) ว่า เป็นส่วนประกอบเชิงกลไกหรือชุดของการทำหน้าที่เหมือนกับที่เฮเกลทำ ดังที่ปรากฏในงานชื่อ *Phenomenology of Mind* ที่กล่าวว่า นิสัย คือ ความชำนาญ ความคล่องแคล่ว (dexterity)²⁹ โดยบุริเดอนำเอามาใช้ใน 3 ลักษณะ³⁰

ลักษณะแรก เป็นการเชื่อมพฤติกรรมของมนุษย์กับการเรียนรู้ของบุคคลที่มีกับร่างกายของคนๆ นั้น บุริเดอพยายามสร้างระบบที่เป็นของเขาเองด้วยการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์และเค้าโครงเชิงปรัชญา ไปเป็นเค้าโครงเชิงสังคมที่มีลักษณะที่เป็นวิทยาศาสตร์ เห็นได้จากการที่บุริเดอพยายามที่จะทำให้สิ่งที่เป็นนามธรรมสามารถเห็นได้จากการแสดงออกของมนุษย์ด้วยมโนทัศน์เรื่องฮาปีตุสและ hexis

ลักษณะที่สอง เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ชนชั้นที่ดำรงอยู่ กับการเรียนรู้ผ่านสถาบันต่างๆ บุริเดอได้สร้างองค์ประกอบที่สำคัญทางการศึกษาของชนชั้นนำของฝรั่งเศสอย่างต่อเนื่อง เช่น ผู้นำทางการเมืองจำนวนมากมีความสนใจในปรัชญา วรรณกรรม รวมทั้งมีการศึกษางานเขียนคลาสสิกที่โรงเรียน

²⁸ Nick Crossley. *loc.cit.*, p. 94.

²⁹ Pierre Bourdieu. *loc.cit.*, p. 218.

³⁰ Niilo Kauppi. *loc.cit.*, pp. 32-33.

ลักษณะที่สาม บุรดิเออนำเอา *ฮาบิตุส* มาอธิบายในฐานะ ‘ญาณวิทยา’ (epistemology) โดยแสดงถึงความซับซ้อนของฮาบิตุส ซึ่งเป็นการแสดงถึงความก้าวหน้าเชิงทฤษฎี ที่มโนทัศน์ที่เป็นนามธรรมสามารถอธิบายสิ่งที่เกิดขึ้นได้อย่างเป็นวิภาษวิธี

จากสามลักษณะข้างต้น จะเห็นได้ว่าฮาบิตุสได้ถูกกำหนดให้ก้าวข้ามหรือแสดงออกถึงการออกแบบโครงสร้างของสิ่งต่างๆ (prefabricated) และการแบ่งในเชิงปรัชญา เช่น วัตถุนิยมและอัตนิยม เป็นต้น ความพยายามที่จะเชื่อมระหว่างความเป็นวัตถุนิยมและความเป็นอัตุนิยมบุรดิเออเสนอว่า เราไม่อาจมองชีวิตในสังคม พฤติกรรม หรือการปฏิบัติของปัจเจกบุคคลว่าเป็นเพียงการรวมกันของพฤติกรรมหรือการตัดสินใจของปัจเจกบุคคล เพราะการเข้าใจชีวิตในสังคมจะต้องพิจารณาจากโครงสร้างที่เหนือปัจเจกบุคคลขึ้นไป (supra-individual structure) ฉะนั้น บุรดิเออจึงเสนอคำว่า ‘ฮาบิตุส’ เพื่อให้เกิดความเข้าใจในพื้นฐานของการแสดงออกและเพื่อเป็นเสมือนสะพานข้ามช่องว่างของการอธิบายคู่ตรงข้ามคือ subjectivism และ objectivism³¹

อย่างไรก็ตาม การอธิบายฮาบิตุสซึ่งเป็นมโนทัศน์ที่มีลักษณะเป็นนามธรรมให้สามารถเข้าใจได้ จำเป็นต้องพิจารณาร่วมกับมโนทัศน์อื่นๆ ดังที่บุรดิเออเสนอ เขากล่าวว่า “ฮาบิตุสเป็นเพียงแค่มิติหนึ่งของทฤษฎีปฏิบัติการ (theory of practice) เท่านั้น โดยการปฏิบัติ (practice) เกิดจากผลรวมของฮาบิตุส ทุน (capital) และสนาม (field)” ดังสามารถแสดงออกมาเป็นสมการได้ดังนี้ Practice = [Habitus + Capital] + Field³² สมการนี้แสดงให้เห็นพื้นฐานสำคัญของทฤษฎีปฏิบัติการ (theory of practice) เพราะการปฏิบัติ (practice) หรือพฤติกรรมที่แสดงออกมาของตัวแสดง เป็นผลของลักษณะนิสัยหรือสิ่งที่สืบทอดกันมาที่มีความหลากหลาย ขณะเดียวกันการปฏิบัติก็ประกอบไปด้วยทุนหรือทรัพยากร (capital) ที่หลากหลาย และถูกกระตุ้นโดยเงื่อนไข

³¹ Richard Jenkins. *loc.cit.*, p. 74.

³² Pierre Bourdieu. *loc.cit.*, 1989. p. 96.

ของโครงสร้างทางสังคมที่มีความแน่นอนซึ่งคือ สนาม (Field) ที่บุคคลได้เข้าไปดำรงอยู่ ผลิตซ้ำ และทำการเปลี่ยนแปลง³³ ฉะนั้น การทำความเข้าใจฮาบิตุสได้อย่างชัดเจนเป็นรูปธรรม จึงจำเป็นต้องพิจารณาและทำความเข้าใจมิติที่อื่นร่วมด้วย และจากสมการ การพิจารณาเพียงแค่การปฏิบัติที่ไม่สามารถเข้าใจฮาบิตุสได้ทั้งหมดว่า แสดงถึงการก้าวข้ามการแบ่งในเชิงปรัชญาหรือคู่ตรงข้ามในทางสังคมศาสตร์อย่างไร หากแต่ต้องพิจารณาทุนและสนามที่ตัวแสดงดำรงอยู่ อันจะทำให้เกิดความเข้าใจในแบบแผนของการปฏิบัติของแต่ละคน แต่ละกลุ่มที่แตกต่างกันได้ ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยเชิงโครงสร้าง เช่น ประวัติศาสตร์ ชนชั้น กับปัจจัยเชิงตัวแสดง เช่น การตัดสินใจ ความคิด รวมถึงความไม่รู้ตัวในการแสดงออก เป็นต้น

จากสมการดังกล่าวถึงข้างต้น จะกล่าวถึงอีกสามมิติที่อื่น เพื่อทำความเข้าใจฮาบิตุสได้เพิ่มขึ้น กล่าวคือ การปฏิบัติ ทุน และสนาม ตามลำดับ

บูร์ดิเออชี้ให้เห็นว่าสังคมถูกทำให้เป็นรูปเป็นร่าง มีความรู้สึก และมีความหมาย ก็เนื่องมาจากการปฏิบัติ (*practice*) ของตัวแสดง การปฏิบัติเป็นผลผลิตของการปฏิสัมพันธ์เชิงวิภาษวิธีที่เกิดขึ้นทุกขณะ เป็นเหมือนศูนย์รวมของการรับรู้ ความรู้ และการกระทำ ระหว่างสถานการณ์หรือสิ่งแวดล้อมในสนาม กับฮาบิตุสที่อยู่ในบุคคล

พฤติกรรมหรือการปฏิบัติจึงเกิดขึ้นในธรรมชาติและสามารถถูกเข้าใจได้ดีในสภาวะนั้นๆ ตัวแสดงมักแสดงออกซึ่งพฤติกรรมตามที่เขาเข้าใจภายใต้สถานการณ์นั้นๆ หรืออาจเป็นความรู้สึกว่าเขาควรที่จะแสดงพฤติกรรมใดในสถานการณ์ใด *ความรู้สึกและองค์ประกอบของสถานการณ์* จึงเป็นเสมือนเครื่องมือที่ช่วยคัดท้ายการกระทำ แต่ไม่ได้หมายความว่าบูร์ดิเออปฏิเสธเหตุผลก่อนที่จะแสดงพฤติกรรม หรือปฏิเสธว่าพฤติกรรมนั้นๆ มีเหตุผล แต่เป็น

³³ Nick Crossley. *loc.cit.*, p. 96.

ความพยายามที่จะกล่าวว่า พฤติกรรมที่เกิดขึ้นมีเหตุผลของการกระทำอยู่นั้นคือ เป็นการกระทำที่ประกอบไปด้วย *กฎทั่วไป การตัดสินใจไว้ล่วงหน้า การกระทำที่เป็นแบบอย่าง และการกระทำที่กระทำอย่างเคยชินเป็นนิสัย*

ดังนั้น การศึกษาสังคมโลกในขอบเขตของคำว่า ‘การปฏิบัติ’ จึงเป็นการศึกษาถึงสิ่งที่มนุษย์กระทำ และพิจารณามนุษย์ในฐานะตัวแสดงที่เป็นผู้กระทำกร โดยเน้นว่ากิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์มีจุดประสงค์ มีความหมาย และสามารถปรับให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงได้ โดยมนุษย์จะเข้าใจและแสดงพฤติกรรมต่างๆ ในรูปแบบที่สอดคล้องกับที่มนุษย์เข้าใจ พฤติกรรมที่เกิดขึ้นจึงเป็นวิถีของแนวทฤษฎีของตัวแสดงที่ได้ถูกรวบรวม จัดสรร และจัดสร้างขึ้น โดยพฤติกรรมที่เกิดขึ้นมีแนวโน้มที่จะมีความเหมือนกันภายในสังคมเฉพาะ ช่วงเวลาเฉพาะและกลุ่มสังคมเฉพาะ และมีแนวโน้มที่จะเป็นรูปแบบและกฎเกณฑ์ที่ชัดเจนและคงทนถาวร ในแง่นี้การอธิบายความเหมือนหรือต่างกันของการปฏิบัติจึงเป็นหน้าที่ประการหนึ่งของฮาบิตุส

ดังนั้นแล้ว จึงอาจกล่าวได้ว่า ฮาบิตุสเป็นหลักการเริ่มต้นและหลักการหนึ่งเดียวที่อธิบายความเป็นเอกภาพของลักษณะท่าทาง (style) ด้วยการแปลคุณลักษณะที่แท้จริงและความสัมพันธ์ที่มีกับตำแหน่งแห่งที่ ไปเป็นวิถีในการดำเนินชีวิตที่เป็นหนึ่งเดียว³⁴ ขณะเดียวกันความแตกต่างในพฤติกรรมก็เป็นผลจากลักษณะสำคัญของฮาบิตุส นั่นก็คือ การจัดแยกประเภทการปฏิบัติ (practical taxonomy) คุณสมบัติของฮาบิตุสนี้มีรากฐานอยู่ในตัวของมนุษย์ ตัวอย่างการจัดแยกประเภทแบบต่างๆ ได้แก่ การแยกชาย-หญิง หน้า-หลัง บน-ล่าง ร้อน-หนาว ฯลฯ³⁵ ระบบของการจัดแยกประเภทการปฏิบัติดำรงอยู่ภายใต้การตระหนักถึงความเหมาะสม จังหวะเวลา และจังหวะของชีวิต โดยร่างกายมนุษย์จะเป็นเสมือนเครื่องมือช่วยจำที่ถูกประทับและถูกเปลี่ยนเป็นรหัสหรือสัญลักษณ์ด้วยกระบวนการกล่อมเกลாத่างสังคม (socialization)

³⁴ Pierre Bourdieu. *Practical Reason: On the Theory of Action*. 1998. p. 8.

³⁵ Richard Jenkins. *loc.cit.*, p. 75.

และกระบวนการเรียนรู้ (learning) ที่ได้เริ่มต้นระหว่างที่ปัจเจกยังอยู่ในวัยเด็ก³⁶ สิ่งสำคัญ คือ เมื่อเรารับรู้ถึงความแตกต่างเหล่านี้ หรือผ่านการแสดงทัศนคติ ความคิดเห็นเหล่านี้ก็จะกลายเป็น 'ความแตกต่างเชิงสัญลักษณ์และสร้างภาษาที่แท้จริง' ขึ้นมา

กล่าวสำหรับทุน (capital) ในความคิดของบูร์ดิเยอ ทุนเป็นมรดกที่สืบทอดมาอย่างต่อเนื่อง สามารถเปลี่ยนรูปได้ มีลักษณะที่ทั้งสัมผัสได้และสัมผัสไม่ได้ เป็นปัจจัยในการกำหนดตำแหน่งแห่งที่ทางสังคม (positions) และความเป็นไปได้ของบรรดาตัวแสดงในสนาม (field) ต่างๆ ดังที่บูร์ดิเยอได้อธิบายไว้ว่า ทุน คือ แรงงานที่ถูกสะสมในรูปแบบที่ถูกทำให้เป็นวัตถุหรือถูกรวมอยู่ด้วยกันกับบุคคลโดยปัจเจกหรือกลุ่มของปัจเจก ทั้งนี้เพื่อทำให้พวกเขาสามารถจัดสรรพลังทางสังคมในรูปของแรงงานที่เป็นรูปธรรม หรือแรงงานที่อยู่ในตัวบุคคล จากนิยามของทุนที่มีขอบเขตที่กว้างขวาง บูร์ดิเยอจึงแบ่งทุนออกเป็น 4 แบบ คือ³⁷

1. *ทุนเศรษฐกิจ (economic capital)* คือ ทุนตามความหมายของ Marx และรวมถึงการครอบครองในทางเศรษฐกิจที่ช่วยเพิ่มความสามารถของตัวแสดงในสังคม ขณะเดียวกันทุนก็สามารถเปลี่ยนรูปไปเป็น "เงิน" ได้อย่างตรงไปตรงมาและทันทีทันใด และอาจถูกทำให้เป็นสถาบันในรูปของสิทธิในทรัพย์สิน

2. *ทุนวัฒนธรรม (cultural capital)* บูร์ดิเยอแบ่งทุนวัฒนธรรมออกเป็น 3 รูปแบบ คือ

- 2.1 ทุนที่รวมอยู่ในฮาบิตุส (embodied state) อยู่ในรูปของแนวปฏิบัติของร่างกายและจิตใจที่คงทนถาวร มักปรากฏในรูปของวัฒนธรรม และต้องใช้เวลาเพื่อสะสมและรวมกันเป็นรูปเป็นร่าง ทุนรูปแบบนี้สามารถเปลี่ยนความมั่งคั่งภายนอกหรือความมั่งคั่งในรูปวัตถุให้กลายเป็นทุนที่อยู่ใน

³⁶ Pierre Bourdieu. *loc.cit.*, 1998. pp. 75-76.

³⁷ Pierre Bourdieu. *Sociology in Question*. 1993. pp. 31-35.; Pierre Bourdieu. *loc.cit.*, 1997. pp. 46-75.

ตัวคนได้ คือ เข้าไปอยู่ในฮาบิตุส เช่น การที่ครอบครัวส่งบุตรหลานไปศึกษาต่อต่างประเทศตั้งแต่ยังเล็ก ทำให้มีทักษะ ความสามารถ และการแสดงออกบางอย่างที่แตกต่างจากคนอื่น ๆ ทั้งนี้การเปลี่ยนทุนชนิดหนึ่งเป็นทุนอีกชนิดหนึ่งไม่สามารถเปลี่ยนได้อย่างทันทีทันใดด้วยการร้องขอ การให้ของขวัญ การใช้จ่าย หรือการแลกเปลี่ยน แต่การได้มาซึ่งทุนอีกชนิดหนึ่งขึ้นอยู่กับเวลา สังคม และชนชั้นทางสังคม

ทุนวัฒนธรรมรูปแบบนี้จะถูกสืบทอดด้วยการส่งผ่านกรรมพันธุ์ ซึ่งจะเป็นการสืบทอดทุนในแบบที่ถูกซ่อนไว้ได้ดีที่สุด อย่างไรก็ตาม การเชื่อมโยงระหว่างทุนวัฒนธรรมและทุนเศรษฐกิจได้ถูกสร้างขึ้นมาผ่านตัวกลาง คือเวลา ทั้งนี้ความแตกต่างในการเป็นเจ้าของของทุนวัฒนธรรมของแต่ละครอบครัวสามารถเห็นได้ในช่วงอายุแรกๆ ที่การสะสมและการส่งผ่านทุนเริ่มต้นขึ้น

2.2 ทุนที่ถูกทำให้อยู่ในรูปที่เป็นรูปธรรม (*objectified state*) ทุนวัฒนธรรมรูปแบบนี้มีคุณสมบัติมากมาย แต่อาจนิยามได้ง่ายๆ ว่า เป็นคุณสมบัติที่มีความสัมพันธ์กับทุนวัฒนธรรมในแบบที่ประกอบกัน ทุนรูปแบบนี้ถูกทำให้เป็นวัตถุในรูปของสื่อหรือสิ่งของ เช่น รูปภาพ งานเขียน หนังสือ พจนานุกรม อนุสาวรีย์ เครื่องมือ เครื่องจักร ฯลฯ สามารถแสดงออกและสืบทอดได้ผ่านวัตถุ เช่น การสะสมภาพวาด การสะสมทุนสามารถถูกส่งผ่านได้เหมือนกับทุนเศรษฐกิจ แต่สิ่งที่จะสามารถส่งผ่านและมองเห็นได้ คือ ความเป็นเจ้าของภาพ ซึ่งคือความเป็นเจ้าของในวิถีการบริโภคภาพเขียน ฉะนั้นสินค้าในเชิงวัฒนธรรมจึงเป็นได้ทั้งสิ่งที่เป็นวัตถุและสัญลักษณ์ คนที่เป็นเจ้าของเครื่องมือการผลิตหรือเป็นเจ้าของทุนจึงต้องหาวิธีการที่เหมาะสมในการสะสมรวบรวมทุน

2.3 ทุนที่ถูกทำให้อยู่ในรูปสถาบัน (*institutionalization state*) คือ ทุนที่อยู่ในรูปของการทำให้เป็นวัตถุหรือรูปธรรมที่ถูกจัดแยก เพราะอ้างอิงถึงคุณสมบัติเริ่มต้นของทุนวัฒนธรรมและจะถูกเข้าใจว่าเป็น การรับประกัน แสดงออกในรูปของประกาศนียบัตร หนังสือรับรอง และการสอบ นั่นหมายความว่า ทุนวัฒนธรรมสามารถเปลี่ยนรูปภายใต้เงื่อนไขเฉพาะได้ คือ

อาจเปลี่ยนรูปเป็นทุนเศรษฐกิจ หรืออาจถูกเปลี่ยนรูปให้กลายเป็นสถาบันในรูปของคุณสมบัติทางการศึกษา ทุนรูปแบบนี้ได้สร้างความแตกต่างระหว่างความรู้ที่เป็นทางการที่ได้รับการรับรองความสามารถกับทุนวัฒนธรรมแบบธรรมดา ที่ทำให้เกิดการเปรียบเทียบระหว่างผู้ที่ได้รับการรับรองกับผู้ที่ไม่ได้รับการรับรอง ยิ่งกว่านั้นทุนรูปแบบนี้ยังทำให้เกิดการสร้างอัตราการแลกเปลี่ยนระหว่างทุนวัฒนธรรมกับทุนเศรษฐกิจ โดย “การรับประกันทุนทางการศึกษา” ด้วย “มูลค่าของเงิน” เพราะผลผลิตจากการแลกเปลี่ยนทุนเศรษฐกิจไปเป็นทุนวัฒนธรรมที่ต้องอาศัยความหายาก การลงทุนในเวลา และความพยายาม ได้สร้างมูลค่าในรูปของทุนวัฒนธรรมให้กับผู้ที่มีคุณสมบัติเช่นเดียวกันกับบุคคลอื่นที่มีคุณสมบัติเดียวกัน

สำหรับบุรุษิเออทุนวัฒนธรรมสามารถอธิบายถึงความไม่เท่าเทียมกันในการประสบความสำเร็จทางการศึกษาของเด็กๆ ที่มีพื้นฐานมาจากชนชั้นทางสังคมที่แตกต่างกันได้ โดยพิจารณาจากรูปแบบของผลประโยชน์ที่เด็กๆ ที่มาจากกลุ่มและชนชั้นที่แตกต่างกันจะได้รับในตลาดการศึกษา ซึ่งสิ่งนี้คือภาพของการกระจายทุนวัฒนธรรมระหว่างชนชั้นและระหว่างกลุ่มชนชั้น ที่ได้สร้างความแตกต่างของบุคคลด้วยมรดกที่เป็นเงื่อนไขเบื้องต้น

3. *ทุนทางสังคม (social capital)* ประกอบด้วยคุณลักษณะสองประการ กล่าวคือ

ประการแรก ทุนทางสังคมเป็นทรัพยากรที่มีความสัมพันธ์กับสมาชิกของกลุ่มและเครือข่ายของสังคม ทั้งนี้จำนวนของทุนทางสังคมที่เป็นเจ้าของขึ้นอยู่กับขนาดของเครือข่ายการติดต่อสัมพันธ์ที่ตัวแสดงจะสามารถระดมมาได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้นคุณภาพของทุนทางสังคมในส่วนนี้ถูกสร้างขึ้นมาจากผลรวมของการมีความสัมพันธ์กันระหว่างตัวแสดง มากกว่าจะเป็นเพียงแค่คุณภาพของกลุ่มเท่านั้น

ประการที่สอง การรวมตัวกันของความรู้ความเข้าใจและการยอมรับ (cognition and recognition) การได้มาซึ่งการรวมตัวกันของความรู้ความ

เข้าใจและการยอมรับ เป็นเรื่องของคุณลักษณะเชิงสัญลักษณ์ และสามารถเปลี่ยนรูปไปเป็นทุนสัญลักษณ์ได้ (symbolic capital)

ดังนั้น ทุนทางสังคม (social capital) จึงเป็นผลรวมของทรัพยากร การกระทำ หรือคุณงามความดี โดยปริมาณทุนทางสังคมที่ตัวแสดงเป็นเจ้าของ จะขึ้นอยู่กับขนาดของเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ตัวแสดงสามารถระดมมาได้ อย่างมีประสิทธิภาพ และปริมาณของทุนที่ตัวแสดงเป็นเจ้าของถูกแสดงความเป็นเจ้าของอย่างถูกต้อง หมายความว่าทุนทางสังคมถูกสร้างโดยอำนาจทางสังคม และขึ้นอยู่กับการปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ รวมถึงความใกล้ชิดในสังคม แต่การคงอยู่ของเครือข่ายความสัมพันธ์มิใช่สิ่งที่ได้มาอย่างเป็นธรรมชาติหรือได้มาโดยสังคมนสร้าง แต่เป็นผลผลิตของความพยายามที่ไม่สิ้นสุดเชิงสถาบัน

การเพิ่มหรือทวีขึ้นของทุนทางสังคมจากความสัมพันธ์ที่มีอยู่ คือ รายละเอียดจำนวนมากที่บุคคลซึ่งเป็นวัตถุของความสัมพันธ์นี้ ได้ลงทุนไปด้วยทุน การลงทุนไปในวงสังคม (sociability) เป็นการลงทุนระยะยาว ฉะนั้นคุณค่าของทุนทางสังคมจึงมาจากความไม่เท่าเทียมกันหรือการถูกกีดกันก่อนหน้า เพราะถูกสร้างขึ้นมาจากพันธะ หน้าที่ หรือความผูกพันทางสังคม ที่สามารถเปลี่ยนรูปไปภายใต้เงื่อนไขเฉพาะ คือ สามารถเปลี่ยนรูปไปเป็นทุนเศรษฐกิจ หรือถูกเปลี่ยนรูปเป็นสถาบันในรูปของตำแหน่งทางสังคม (title of nobility) ก็ได้

4. ทุนสัญลักษณ์ (symbolic capital) ทุนรูปแบบนี้สามารถได้มาจากเกือบทุกที่ ที่ตัวแสดงสัมผัสและยอมรับว่ามีอยู่ เช่น ศักดิ์ศรี สถานภาพ อำนาจ ฯลฯ ทุนสัญลักษณ์อาจมาจากการที่ปัจเจกบุคคลมีทุนเศรษฐกิจเป็นพื้นฐาน และเมื่อมีทุนสัญลักษณ์ก็สามารถเปลี่ยนเพื่อให้ได้มาซึ่งทุนเศรษฐกิจได้เช่นกัน แต่การเปลี่ยนรูปอีกครั้งหนึ่งของทุนเศรษฐกิจไปเป็นทุนสัญลักษณ์ จะไม่สำเร็จหากปราศจากการร่วมมือกัน (complicity) ของทุกกลุ่มในการสร้างคุณค่าและการยอมรับทุนสัญลักษณ์นั้นๆ สิ่งที่สำคัญ คือ แรงขับในการให้ ได้มาและการต่อสู้เพื่อรักษาทุนสัญลักษณ์ ซึ่งมาจากแนวปฏิบัติ (disposition) ที่ถูกสร้างขึ้นจากฮาบิตุสที่สืบทอดมาตั้งแต่เกิดและค่อยๆ ถูกทำให้เพิ่มขึ้นโดยครอบครัวและโรงเรียน

อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีวัฒนธรรม ทฤษฎีทางสังคม และทฤษฎีสัญลักษณ์ เป็นทฤษฎีที่อยู่ในตัวบุคคลและไม่สามารถลดทอนลงให้เท่ากับทฤษฎีเศรษฐกิจ แต่ทฤษฎีชนิดสามารถมาได้จากทฤษฎีเศรษฐกิจโดยการเปลี่ยนรูปของทุนไม่ได้เป็นไปอย่างอัตโนมัติ แต่จะต้องใช้ความพยายามและจะแสดงให้เห็นผลในระยะยาว

และมโนทัศน์สุดท้ายที่ปรากฏในสมการ คือ *สนาม (field)* บูร์ดิเออเสนอว่า สนาม คือ โครงสร้างของความสัมพันธ์เชิงภาวะวิสัยระหว่างตำแหน่งของพลังอำนาจภายใต้การโอบล้อมและการชั้นนำของยุทธศาสตร์³⁸ ด้วยเหตุนี้ผู้ที่ดำรงอยู่ในตำแหน่งเหล่านั้น จึงอาจมองหากบุคคลหรือกลุ่ม เพื่อปกป้องหรือเพื่อปรับปรุงตำแหน่งของพวกเขา และเพื่อกำหนดหลักของการสร้างลำดับชั้นที่เหมาะสมที่สุดให้กับผลผลิตของพวกเขา³⁹ ฉะนั้น สนามจึงเป็นพื้นที่ที่แสดงให้เห็นถึงพลังของปัจเจกบุคคลจากกรอบครองทุนรูปแบบต่างๆ ในการต่อสู้ในการดำรงและรักษาตำแหน่งในสนาม

คำว่าสนาม จึงไม่ได้หมายความถึงพื้นที่ที่มีรั้วรอบหรือมีขอบเขตแน่นอน หากแต่คือพื้นที่ของพลังที่มีลักษณะเป็นพลวัต ขณะเดียวกันก็มีความกำกวมจำนวนมากดำรงอยู่⁴⁰ พลวัตของสนามขึ้นอยู่กับรูปแบบของโครงสร้าง ความแตกต่าง และระยะห่างของรูปแบบของสนาม ซึ่งแสดงถึงความไม่สมมาตรกันระหว่างความหลากหลายของพลังเฉพาะที่เผชิญกับอีกพลังหนึ่ง ความเป็นพลวัตในสนามเกิดจากการที่โครงสร้างของสนามประกอบไปด้วยทุน เครือข่าย ความสัมพันธ์ระหว่างตำแหน่งต่างๆ ในสนาม และการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งการได้ประโยชน์เฉพาะตามแต่ลักษณะของแต่ละสนามทุนที่ปัจเจกบุคคลครอบครองจึงถูกนำไปใช้ในสนาม ฉะนั้นจึงอาจเทียบสนามได้กับเกม

สนามจึงเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ทางรูปธรรมระหว่างตำแหน่งต่างๆ ในสังคม โดยแต่ละตำแหน่งจะถูกนิยามอย่างเป็นทางการอยู่ ด้วย

³⁸ ยุทธศาสตร์ของตัวแสดงจะเป็นอย่างไร ขึ้นอยู่กับตำแหน่งของเขา (position) และการกำหนดหลักของการทำให้เป็นลำดับชั้นที่เหมาะสมที่สุด ให้กับสิ่งที่เป็นผลผลิตของพวกเขา

³⁹ Pierre Bourdieu and Loic Wacquant. *An Invitation to Reflexive Sociology*. 1992. p. 101.

⁴⁰ Pierre Bourdieu and Loic Wacquant. *ibid.*

ศักยภาพของสถานะของบุคคลในโครงสร้างที่การกระจายตัวของอำนาจซึ่งคือทุน ได้กำหนดว่าใครจะเป็นผู้ที่สามารถเป็นเจ้าของ และเข้าถึงโอกาสหรือประโยชน์ที่มีอยู่ การพิจารณาหรือนิยาม “สนาม” จึงเป็นการคิดอย่างสัมพันธ์กัน ซึ่งวิธีการคิดนี้เป็นมากกว่าการคิดแบบเดียวกับของกลุ่มโครงสร้างแบบแคบๆ เพราะสิ่งที่เป็นความจริงคือความสัมพันธ์ไม่ใช่ปฏิสัมพันธ์⁴¹ สนามจึงเป็นระบบของความสัมพันธ์ที่ความเป็นอิสระของผู้คนถูกกำหนดความสัมพันธ์⁴² ดังนั้นในสนามได้สร้างฮาบิตุสขึ้นมา และในทางกลับกันฮาบิตุสก็ได้ทำให้สนามถูกสร้างขึ้นมา⁴³

ฉะนั้น การทำความเข้าใจฮาบิตุสที่มีลักษณะเป็นนามธรรม จึงต้องพิจารณาทุน สนาม และการปฏิบัติร่วมด้วย ขณะเดียวกันก็จำเป็นต้องพิจารณาเงื่อนไขของเวลา ซึ่งเป็นเงื่อนไขเชิงประวัติศาสตร์ในฐานะเงื่อนไขของการก่อเกิด และการสะสมคุณลักษณะของฮาบิตุสของบุคคล ของชนชั้น และของสังคม การแสดงออกของฮาบิตุสผ่านการปฏิบัติ จึงทำให้เราเห็นถึงการเชื่อมโยงโครงสร้างและตัวแสดงในฐานะเงื่อนไขปัจจุบันที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน การมีอิทธิพลในการกำหนดซึ่งกันและกัน อย่างไรก็ตาม การแสดงออกของฮาบิตุส ก็ไม่ได้หมายความว่าปัจเจกบุคคลจะถูกครอบงำจากโครงสร้างอย่างสมบูรณ์ เนื่องจากตัวแสดงสามารถเลือกแสดงออกซึ่งพฤติกรรมได้ บนเงื่อนไขของทุนที่ครอบครองอยู่ ตำแหน่งในสนาม และอิทธิพลของการผลิตซ้ำจากโครงสร้างต่างๆ โดยเฉพาะครอบครัวและสถาบันการศึกษา

Figurational Sociology, Morphogenesis และ Strategic Relational Approach

ความพยายามในการอธิบายเชื่อมโยงโครงสร้างและตัวแสดง มีนักทฤษฎีหลายคนพยายามอธิบายเพื่อให้การอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมสามารถอธิบายเชื่อมโยงโครงสร้างและตัวแสดงที่มีความอิสระได้ นอกจากนี้

⁴¹ Pierre Bourdieu and Loic Wacquant. *op.cit.*, pp. 96-97.

⁴² Pierre Bourdieu and Loic Wacquant. *op.cit.*, p. 106.

⁴³ Pierre Bourdieu and Loic Wacquant. *op.cit.*, p. 127.

บุรดิเออที่เสนอฮาปีตุส ยังมีนักวิชาการอีกหลายคนที่เสนอและพยายามแก้ปัญหา ในที่นี้ขอยกตัวอย่างงานของ นอร์เบิร์ต เอเลียส (Norbert Elias) มาร์กาเรต อาร์เชอร์ (Margaret Archer) และโคลิน เฮย์ กับ บ็อบ เจสซอป (Colin Hay and Bob Jessop) ตามลำดับ เพื่อศึกษาถึงความสามารถในการอธิบายเชื่อมโยงโครงสร้างและตัวแสดง⁴⁴

นอร์เบิร์ต เอเลียส นักสังคมวิทยาชาวเยอรมันเชื้อสายยิว ได้เปรียบเทียบเครือข่ายของการพึ่งพิงระหว่างกันของมนุษย์ หรือที่เขาเรียกว่า Figuration กับการเดินรำซึ่งผันแปรและลื่นไหลไปได้เรื่อยๆ โดยยังไม่มีลักษณะที่เป็นโครงสร้าง ด้วยวิธีการมองและอธิบายผ่านเรื่องเครือข่าย (Network) จึงทำให้มุมมองของเขาเป็นที่รู้จักกันว่าเป็น Figural Sociology ประเด็นสำคัญของ Figural Sociology หรือ Process Sociology คือ

⁴⁴ ในส่วนนี้ไม่ขอกล่าวถึงงานของแอนโทนี กิดเด็นส์ ที่เสนอโมโนทัศน์ Structuration แล้วได้รับการกล่าวอ้างถึงอยู่เสมอในการอธิบายเพื่อเชื่อมโยงโครงสร้างและตัวแสดง เนื่องจากปรากฏข้อวิพากษ์ในแนวคิดของเขาค่อนข้างมาก ข้อวิพากษ์ต่อข้อเสนอกิดเด็นส์ ว่าเป็นความสำคัญกับแรงกระตุ้นที่เป็นเหตุเป็นผลต่อยุทธศาสตร์ในการคิดคำนวณต้นทุนและกำไรในการกระทำน้อยมาก ขณะเดียวกันก็มีความผิดพลาดอันเกิดจากการที่เขาพยายามยืนยันว่า โครงสร้างและตัวแสดงต่างเป็นองค์ประกอบในการสร้างซึ่งกันและกัน หรือก็คือการบอกว่าในความเป็นจริงโครงสร้างและตัวแสดงต่างดำรงอยู่เป็นสิ่งเดียวกัน อีกหนึ่งปัญหาใหญ่คือ กิดเด็นส์ไม่สามารถอธิบายให้เห็นปฏิสัมพันธ์ในทางปฏิบัติหรือวิถีชีวิตระหว่างโครงสร้างและตัวแสดงในเชิงประจักษ์ได้ ดังที่ Layder กล่าวว่า ทวิภาวะของโครงสร้างของกิดเด็นส์ไม่สามารถอธิบายเพื่อแก้ปัญหาได้ แต่กลับมุ่งเน้นการอธิบายไปที่ปฏิบัติการทางสังคมที่ปัจเจกชนแสดงออก ดังที่เขาอธิบายว่า ปัจเจกบุคคล คือ ตัวแสดงที่อยู่ในเงื่อนไขของกฎกติกาและทรัพยากรหรือก็คือโครงสร้างสังคม สามารถที่จะเลือกแสดงออกซึ่งการกระทำของตนได้ นั่นคือ การที่กิดเด็นส์เสนอว่าโครงสร้างเป็นทั้งกฎเกณฑ์และทรัพยากรที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรม และเป็นสิ่งที่เกิดจากการกระทำของคนที่ดีความและใช้กฎเกณฑ์รวมทั้งทรัพยากรนั้นในเวลาเดียวกัน และได้นำไปสู่ข้อวิพากษ์ว่าเป็นการอธิบายที่ไม่สามารถข้ามสถานะที่และเวลาได้ เพราะโครงสร้างไม่ได้มีลักษณะที่ตายตัว แต่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา และโครงสร้างซึ่งแต่เดิมเคยมีบทบาทในการกำหนดพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลก็ถูกลดความสำคัญลง ในขณะที่ปัจเจกบุคคลมีความสำคัญมากขึ้น ในฐานะที่เป็นผู้ดีความและเป็นผู้ใช้กฎเกณฑ์ของโครงสร้าง ใน อนุรณ์ ลิมมณี. การอธิบายกับการวิเคราะห์ทางการเมือง: ข้อพิจารณาเบื้องต้นในเชิงปรัชญาสังคมศาสตร์. 2542. หน้า 168-169.

เครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจ พฤติกรรม อารมณ์และความรู้ เอเลียสอธิบายการเชื่อมโยงระดับการอธิบายที่แบ่งเป็นระดับมหภาคกับระดับจุลภาค (Macro-Micro) โดยอธิบายการเกิดขึ้นและหน้าที่ของโครงสร้างทางสังคมขนาดใหญ่ โดยมีได้ละทิ้งการอธิบายจากมุมมองตัวแสดงที่เป็นปัจเจกบุคคล โดยเริ่มจากการอธิบายพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของ European habitus หรือสิ่งที่เรียกว่า นิสัย หรือสิ่งที่ติดตัวมา (Second Nature) โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงสร้างทางด้านจิตใจของปัจเจกบุคคลที่ถูกสร้างขึ้นมาจากทัศนคติทางสังคมที่เขาคำรงอยู่หรือเติบโตขึ้นมา เอเลียสพิจารณาย้อนกลับไปที่มาตรฐานบางอย่าง เช่น ในมุมมองเรื่องความรุนแรง พฤติกรรมทางเพศ การทำหน้าที่ของร่างกาย และกิริยาบนโต๊ะอาหาร และรูปแบบของคำพูดในช่วงหลังยุคกลางในยุโรปที่เปลี่ยนไป เนื่องจากความอับอายและความเกลียดชังที่เพิ่มขึ้นนำไปสู่การต่อต้านคัดค้านหรือการเป็นปฏิปักษ์ ตัวอย่างเช่น การควบคุมตนเองซึ่งเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในปัจเจกบุคคลถูกกำหนดขึ้นจากเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีความซับซ้อนและนำไปสู่การพัฒนาการรับรู้ตัวตนในทางจิตวิทยา อันเป็นสิ่งที่ฟรอยด์ (Freud) เรียกว่า Super Ego

เอเลียส⁴⁵ พยายามก้าวข้ามความแตกต่างระหว่างส่วนใหญ่และส่วนย่อยด้วยมโนทัศน์ Figuration เพื่อบูรณาการส่วนใหญ่และส่วนย่อย โดยใช้เพื่อหมายความถึง เครือข่ายของมนุษย์ชาติที่มีการพึ่งพิงระหว่างกัน ด้วยการเคลื่อนย้ายอำนาจที่ไม่สมมาตรให้เกิดความสมดุลกันในขณะทีคนอื่น ๆ และนักทฤษฎี นักวิชาการคนอื่น ๆ พยายามแยกแยะความแตกต่างนี้ (ปัจเจกชนและสังคม)

Figuration จึงเป็นเสมือนกระบวนการทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการเชื่อมโยงผู้ร้อยผู้คนเอาไว้ด้วยกัน โดยไม่ได้มีลักษณะของการเป็นโครงสร้างที่อยู่ภายนอกตัวมนุษย์ ขณะเดียวกันก็มีพลังในการควบคุม บังคับ กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล Figuration จึงเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันของตัวแสดง

⁴⁵ George Ritzer and Douglas J. Goodman. *Modern Sociological Theory*. 2004. p. 366.

กับโครงสร้าง ปัจเจกบุคคลที่เป็นตัวแสดงจึงเปิดรับโลกภายนอก และมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันกับโครงสร้างภายนอก เมื่อเป็นดังนี้ Figuration จึงถูกสร้างและพัฒนาจากปัจเจกชนแต่ละคนโดยไม่รู้ตัว และไม่ได้มีการวางแผนไว้ และสิ่งที่สำคัญคือ Figuration สามารถประยุกต์ใช้ได้ทั้งกับระดับใหญ่และระดับย่อย และกับทุกๆ ปรัชญาการณืทางสังคมระหว่างทั้งสองขั้วตรงข้าม เมื่อเป็นดังนี้ เอเลียสจึงปฏิเสธที่จะเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกชนและสังคม แต่มุ่งเน้นไปที่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่มีฐานะเป็นปัจเจกชน และผู้คนในสถานะที่เป็นสังคม นั่นก็คือ ทั้งปัจเจกชนและสังคมเกี่ยวข้องกับผู้คนทั้งสิ้น ซึ่งสิ่งนี้เองที่เป็นความสัมพันธ์ทางสังคม อย่างไรก็ตาม ด้วยการใช้การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างส่วนใหญ่นับกับส่วนย่อยนี้ ทำให้เอเลียสถูกวิพากษ์วิจารณ์และโต้แย้งอย่างมากว่าเน้นและให้ความสำคัญกับโครงสร้างมากกว่าตัวแสดง

มาร์กาเรต อาร์เซอร์ ยืนยันว่าโครงสร้างและตัวแสดงมีความแตกต่างกัน ในการอธิบายความสัมพันธ์จึงจำเป็นต้องแยกความแตกต่างระหว่างโครงสร้างและตัวแสดงให้เห็นอย่างชัดเจน อาร์เซอร์เสนอว่าโครงสร้างและตัวแสดงมีลักษณะเฉพาะที่ไม่สามารถลดทอนไปเป็นอีกสิ่งหนึ่งได้ หากแต่เป็นเสมือนเกลียวเชือกที่ประสานกันและกัน การอธิบายจึงต้องเป็นในลักษณะของการอธิบายความสัมพันธ์เชิงวิภาษวิธีระหว่างโครงสร้างและตัวแสดงว่าเป็นอย่างไร อาร์เซอร์จึงเสนอโมโนทัศน์ Morphogenetic ที่อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างและตัวแสดงในเชิงวิภาษวิธี ทั้งนี้ในการหลีกเลี่ยงปัญหาโครงสร้างและผู้กระทำ ต้องไม่ใช่การรวมเอาโครงสร้างและตัวแสดงในฐานะผู้กระทำกรเข้าไว้ด้วยกัน หากแต่เป็นการพิจารณาว่าโครงสร้างและตัวแสดงสัมพันธ์ต่อกันและกันอย่างไรเมื่อเวลาผ่านไป เพราะวิธีการนี้เท่านั้นที่จะช่วยสร้างความเข้าใจ ถึงอิทธิพลที่โครงสร้างและตัวแสดงมีต่อกันและกัน หรืออีกก็คือความสัมพันธ์เชิงวิภาษวิธีระหว่างโครงสร้างและตัวแสดงที่มีปฏิสัมพันธ์

อาร์เซอร์เสนอว่า โครงสร้างและตัวแสดงต่างทำงานในรูปแบบที่แตกต่างกัน โดยแยกการทำงานกันชั่วคราว กล่าวคือ โครงสร้างดำรงอยู่ก่อนตัวแสดง และการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างจะเกิดขึ้นหลังจากที่ตัวแสดงมีการกระทำ

และมีผลกระทบต่อโครงสร้าง ทั้งนี้ โครงสร้างในฐานะที่เป็นคุณสมบัติที่เกิดขึ้นไม่เพียงแต่ไม่สามารถถดถอยไปสู่ผู้คนได้ แต่ยังเกิดขึ้นก่อนผู้คนอื่นอีกด้วย โดยผู้คนที่เป็นตัวแสดงไม่ใช่ผู้ที่จะถูกควบคุมและกำหนดโดยโครงสร้างได้ทั้งหมด นั่นเพราะปัจเจกชนเองก็มีคุณสมบัติเฉพาะตัวที่โครงสร้างไม่มี นั่นก็คือ การที่คนสามารถทำการผลิตซ้ำหรืออาจทำการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมได้นั่นเอง

ในการอธิบายการเชื่อมโยงโครงสร้างและตัวแสดงด้วยวงจรการก่อตัวของโครงสร้าง (Morphogenetic Cycle) อาเซอร์อธิบายภาพของวงจรการเปลี่ยนแปลงออกเป็น 3 ช่วงเวลาดังนี้ คือ

1. การสร้างเงื่อนไขเชิงโครงสร้าง (Structural Conditioning) (T1) ซึ่งเป็นบริบทที่นำไปสู่การเกิดการกระทำ นั่นหมายความว่า การกระทำเกิดขึ้นภายในชุดของเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่ดำรงอยู่ก่อน

2. ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social Interaction) (T2-T3) เมื่อตัวแสดงได้รับอิทธิพลอย่างมากจากเงื่อนไขเชิงโครงสร้างดังปรากฏใน T1 แต่การกระทำที่เกิดขึ้นจากตัวแสดงก็ยังสามารถแสดงความเป็นอิสระจากอำนาจที่โครงสร้างมีต่อตัวแสดงได้ ในวงจรช่วงนี้ กลุ่มและปัจเจกบุคคลมีปฏิสัมพันธ์กันโดยใช้ทักษะ ความสามารถ และบุคลิกลักษณะเฉพาะ ซึ่งตัวแสดงต่างแสวงหาทางที่จะเพิ่มพูนผลประโยชน์ต่างๆ ของตัวเองอันจะมีผลต่อผลลัพธ์ และการแสดงออกเหล่านี้จะทำให้ตัวแสดงต้องตกอยู่กระบวนกรความขัดแย้งหรือการประนีประนอมกับตัวแสดงอื่นๆ

3. รายละเอียดเชิงโครงสร้าง/ การผลิตซ้ำเชิงโครงสร้าง (Structural Elaboration or Reproduction) (T4) เป็นผลจากการกระทำในช่วง T2-T3 ที่เงื่อนไขเชิงโครงสร้างบางอย่างมีการเปลี่ยนแปลง ทั้งนี้บางกลุ่มอาจประสบความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างบางอย่างเพื่อให้สอดคล้องผลประโยชน์ของกลุ่มตนเอง ในขณะที่บางกลุ่มไม่ประสบความสำเร็จ ทั้งนี้ก็พบอยู่บ่อยครั้งที่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นที่เกิดขึ้นในช่วงของการสร้างเงื่อนไขเชิงโครงสร้าง (T1) ไม่มีกลุ่มหรือปัจเจกชนคนใดต้องการ แต่การเปลี่ยนแปลงนั้นก็

ยังเกิดขึ้นในฐานะที่เป็นผลลัพธ์จากความขัดแย้งหรือการประนีประนอม อย่างไรก็ตาม โครงสร้างที่เกิดขึ้นใหม่นี้ไม่ใช่สิ่งที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ หากแต่เป็นโครงสร้างที่ถูกเปลี่ยนรูปเปลี่ยนร่างในฐานะที่เป็นผลจากการกระทำที่ช่วงของ T2-T3 นั่นเอง ซึ่งอาเซอร์เรียกกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงนี้ว่า Morphogenesis

ฉะนั้น การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นที่ T4 ซึ่งเป็นจุดสุดท้ายของวงจรใดๆ ก็ตาม จะเป็นจุดเริ่มต้นของอีกวงจรหนึ่ง

การอธิบายของอาเซอร์ ทำให้เข้าใจถึงปฏิสัมพันธ์เชิงวิภาษวิธีระหว่างโครงสร้างและตัวแสดง โดยที่ต่างยังคงรักษาคุณลักษณะสำคัญของตัวเองเอาไว้ได้ แต่การจะเข้าใจและเห็นภาพของปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวต้องอยู่บนฐานของเวลา ที่จะทำให้เห็นว่าโครงสร้างและตัวแสดงต่างมีอิทธิพลและปฏิสัมพันธ์เชิงวิภาษวิธีต่อกันและกันอย่างไร

โคลิน เฮย์ และ บ็อบ เจสสอป ได้พยายามที่จะทำให้ความแตกต่างระหว่างโครงสร้างและตัวแสดงชัดเจนขึ้น โดยเสนอการอธิบายเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างและตัวแสดงจากมุมมองความสัมพันธ์เชิงยุทธศาสตร์ (Strategic Relational Approach) เฮย์และเจสสอปให้ความสำคัญกับภววิทยาของตัวแสดงและโครงสร้างว่า คือสิ่งที่ดำรงอยู่จริง ดังนั้นการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันของตัวแสดงและโครงสร้างจึงเป็นสิ่งจำเป็นต้องทำการอธิบาย โดยเขาเสนอว่า ในการอธิบายนั้น ยุทธศาสตร์คือจุดเริ่มต้นที่ชัดเจน เพราะการกระทำของปัจเจกบุคคลจะเกิดขึ้นได้ ก็ในบริบทที่ถูกสร้างและดำรงอยู่มาก่อนเท่านั้น การกระทำที่เกิดขึ้นในบริบท คือ การเลือกเชิงยุทธศาสตร์ ดังนั้น บริบทจึงมีลักษณะเป็นเส้นลาดเอียงที่ทำการเพื่อสร้างความได้เปรียบ เช่น สถาบัน เช่น โรงเรียน Waldorf ในกรุง New York ถูกสร้างขึ้นเพื่อลูกค้าที่มีฐานะมั่งคั่งเป็นพิเศษ ค่าใช้จ่ายสำหรับค่าที่พักในโรงเรียนนี้จึงต้องเป็นผู้ที่มีรายได้สูงมากพอเท่านั้นที่จะสามารถจ่ายได้ ฉะนั้น โรงเรียนนี้จึงถูกสร้างมาด้วยการเลือกเชิงยุทธศาสตร์ ซึ่งกฎเกณฑ์กติกาที่เกิดขึ้นในลักษณะนี้จะมีอิทธิพลอย่างมากต่อผู้ที่ชื่นชอบและอยากที่จะพักที่โรงเรียนนี้ แต่ก็ได้ไม่หมายความว่า

การเข้าพักที่โรงแรมนี้จะเป็นไปได้สำหรับคนที่มั่งคั่งน้อย เพียงแต่มีความยากกว่าเท่านั้น ฉะนั้น โครงสร้างนี้จึงทั้งเป็นปัจจัยที่เอื้อและเป็นปัจจัยควบคุมการกระทำของตัวแสดงในสังคม

สำหรับตัวแสดงที่อยู่ภายใต้บริบทสังคม พบว่า ตัวแสดงมีบทบาทที่ว่างหรือกำหนดยุทธศาสตร์และสะท้อนยุทธศาสตร์ของการเลือก ด้วยฐานของความรู้อย่างบางส่วนเกี่ยวกับโครงสร้าง ทำให้ตัวแสดงสามารถเอาชนะหรือแก้ปัญหาภายใต้บริบทได้ ตัวอย่างเช่น หากมีคนกำลังมองหาตัวสำหรับเข้าชมงานโอลิมปิกครั้งต่อไป เขาอาจพบว่าเขาอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบที่จะได้ตัว เมื่อเปรียบเทียบกับบางคนที่สามารถเข้าถึงหน่วยที่ดูแลจัดการเรื่องตัวได้เป็นพิเศษ ฉะนั้นภายใต้บริบทบางอย่าง เขาจึงวางยุทธศาสตร์เพื่อให้ได้ตัวเข้าชมงานโอลิมปิก โดยเขาอาจเตรียมที่จะเข้าคิวแบบข้ามวันข้ามคืนเพื่อซื้อตั๋ว ทั้งนี้เพื่อให้ตัวเขาเองแน่ใจว่า เขาจะได้ตั๋วสำหรับประชาชนทั่วไปที่มีอยู่จำกัดนั้นได้ ดังนั้น ปัจเจกบุคคลจึงพัฒนายุทธศาสตร์ที่มีประสิทธิภาพในการเอาชนะปัญหาจากความเสียเปรียบเชิงยุทธศาสตร์

ทั้งเฮย์และเจสสอป ได้เน้นถึงความสามารถของตัวแสดงในการเปลี่ยนสิ่งแวดล้อมเชิงโครงสร้างผ่านกระบวนการเรียนรู้เชิงกลยุทธ์ อันแสดงให้เห็นถึงการสะท้อนนึกของตัวแสดง ความสามารถในการปรับโครงสร้างที่มีอยู่ภายใต้ข้อจำกัดเรื่องคุณลักษณะ และผลประโยชน์ของปัจเจกบุคคลเอง ขณะเดียวกันก็สามารถเข้าร่วมในการคิดคำนวณเชิงยุทธศาสตร์เกี่ยวกับสถานการณ์ปัจจุบันของพวกเขาได้ ตัวอย่างเช่น คนที่กำลังหางานอาจไม่ประสบความสำเร็จในการหางานมาหลายครั้ง แต่การได้รับข้อเสนอแนะจากนายจ้างและจากการที่ได้เข้าไปสัมภาษณ์งานอาจส่งผลให้เขาปรับมุมมองและวิธีการในการหางานและการสัมภาษณ์งานของเขาในอนาคตได้ ซึ่งการปรับมุมมองนี้จะถูกพิสูจน์ด้วยความสำเร็จจากการได้ตำแหน่งงานที่สมควร นั้นหมายความว่า ปัจเจกชนมีการเรียนรู้จากความล้มเหลวในอดีต และปรับยุทธศาสตร์การหางานให้สอดคล้องกับสภาพการณ์และบริบท ทั้งนี้ยุทธศาสตร์ที่ปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มปรับ อาจจะมีผลลัพธ์ได้หลากหลาย คืออาจเป็นผลที่เกิดจากความตั้งใจ หรือผลที่เกิด

จากความไม่ตั้งใจก็ได้ เช่น การที่รัฐบาลมีความตั้งใจที่จะปรับยุทธศาสตร์เพื่อลดการว่างงานด้วยการลงทุนในระบบเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น แม้ผลที่ได้อาจลดอัตราการว่างงานลง แต่ผลลัพธ์อีกด้านที่ได้ตามมาด้วย คือ การเพิ่มขึ้นของอัตราเงินเฟ้อ ฉะนั้น จึงสามารถพบได้อยู่บ่อยครั้งที่การกระทำต่างๆ สามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในบริบทเชิงโครงสร้างที่ไม่ได้ต้องการหรือไม่ได้คาดหวังไว้

ความสัมพันธ์ของโครงสร้างและตัวแสดงที่เฮย์และเจสสอบเสนอ มุ่งเน้นไปที่ยุทธศาสตร์ที่ทำให้เข้าใจในปฏิสัมพันธ์ของโครงสร้างและตัวแสดง รวมทั้งการสามารถเปลี่ยนรูปไปเป็นอีกสิ่งหนึ่งได้ชัดเจน

สรุป ฮาบิตุสกับการเชื่อมโยงโครงสร้างและตัวแสดง

จากที่กล่าวไปข้างต้นถึงฮาบิตุส Figural Sociolgy, Morphogenesis และ Strategic Relational Approach จะเห็นได้ว่า แต่ละมโนทัศน์ได้พยายามที่จะเชื่อมโยงตัวแสดงและโครงสร้างเข้าไว้ด้วยกัน ฮาบิตุส และ Morphogenesis ต่างให้ความสำคัญกับทั้งโครงสร้างและตัวแสดงโดยที่ไม่มีการลดทอน ขณะเดียวกันก็อธิบายความสัมพันธ์ของโครงสร้างและตัวแสดงในลักษณะของวิภาษวิธี โดยกระบวนการที่เกิดขึ้นทั้งฮาบิตุสและ morphogenesis เป็นกระบวนการวิภาษวิธีที่เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขการอธิบายของเวลา ที่โครงสร้างและตัวแสดงได้ทำหน้าที่ในการสร้างซ้ำโครงสร้างให้เกิดขึ้นต่อไปเรื่อยๆ ผ่านการคิด การปฏิบัติ ซึ่งสำหรับฮาบิตุสนั้น แม้จะไม่ได้กล่าวถึงเวลาอย่างชัดเจน แต่ก็กล่าวถึงการสร้างฮาบิตุสว่า ต้องผ่านการเรียนรู้ ด้วยยุทธศาสตร์ต่างๆ ดังที่เฮย์และเจสสอบเองก็ได้เสนอไว้ อย่างไรก็ตาม สำหรับบูร์ดิเอด ยูทธศาสตร์ในการสร้างและผลิตซ้ำโครงสร้างและพฤติกรรมของตัวแสดง จะมีคำอธิบายที่ค่อนข้างละเอียดมากกว่า โดยบูร์ดิเอดแบ่งยุทธศาสตร์ออกเป็นยุทธศาสตร์การผลิตซ้ำ (reproduction strategy) และยุทธศาสตร์การแปลงซ้ำ (reconversion strategy) และสำหรับยุทธศาสตร์การผลิตซ้ำ บูร์ดิเอดยังได้แบ่งออกเป็นยุทธศาสตร์การควบคุมจำนวนบุตร ยุทธศาสตร์การสืบทอดมรดก ยุทธศาสตร์ทางการศึกษา ยุทธศาสตร์ทางเศรษฐกิจ ยุทธศาสตร์การลงทุนทางสังคม

ยุทธศาสตร์การสมรส และยุทธศาสตร์การดำรงสถานะทางสังคม ซึ่งยุทธศาสตร์เหล่านี้ที่บรูดีเออเสนอ แสดงให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวแสดงและโครงสร้าง ด้วยทฤษฎีภายใต้ตำแหน่งของตัวแสดงที่อยู่ในสนาม กล่าวคือ ตัวแสดงจะเป็นผู้เลือกยุทธศาสตร์ในการผลิตซ้ำ ผลของการเลือก คือ เกิดการปฏิบัติที่แสดงออกถึงความเป็นอิสระในการเลือกของตัวแสดงและปฏิสัมพันธ์ภายในฮาบิตุสที่เกิดขึ้นทั้งโดยรู้ตัวและไม่รู้ตัว ขณะเดียวกันการปฏิบัติที่เกิดขึ้นอันเป็นผลจากการสร้างซ้ำหรือผลิตซ้ำ ก็คือการสร้างซ้ำโครงสร้าง เพื่อเป็นกรอบในการกำหนดและมีอิทธิพลต่อตัวแสดงเช่นนี้ไปเรื่อย ทั้งโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ ทั้งนี้ กระบวนการในการผลิตซ้ำและยุทธศาสตร์ในการผลิตซ้ำจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยการที่คนในสังคมรับรู้ทั้งโดยรู้ตัวและไม่รู้ตัว และดำเนินการผลิตซ้ำผ่านยุทธศาสตร์ต่างๆ หรือยอมรับยุทธศาสตร์ของกลุ่มคนต่างๆ ในสังคม

การทำความเข้าใจกรอบคิดของบรูดีเออ ทำให้เห็นว่า โครงสร้างและตัวแสดงต่างมีปฏิสัมพันธ์กันอยู่ตลอดเวลา ฉะนั้นในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมจึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจทั้งโครงสร้างและตัวแสดง เพราะสองสิ่งนี้มีปฏิสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก และมีปฏิสัมพันธ์กันอยู่ตลอดเวลา วิธีการพิจารณาเช่นนี้จะประโยชน์ต่อการพิจารณาปรากฏการณ์ทางสังคม และโดยเฉพาะปัญหาสังคมที่ต้องแก้ไข ว่าหากเกิดปัญหาหนึ่งๆ ขึ้น ปัญหาที่เกิดขึ้นไม่ใช่เกิดการโครงสร้างเป็นตัวกำหนดให้ตัวแสดงพฤติกรรม หรือตัวแสดงเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง หากแต่ต้องทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์เชิงวิภาษวิธีที่มีต่อกัน การทำความเข้าใจปรากฏการณ์และการแก้ไขปัญหาก็จะเกิดขึ้นได้อย่างเป็นรูปธรรม

รายการอ้างอิง

- อนุสรณ์ ดิมมณี. การอธิบายกับการวิเคราะห์ทางการเมือง: ข้อพิจารณาเบื้องต้น
ในเชิงปรัชญา สังคมศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2542.
- Agency VS Structure. Web. [http://atheism.about.com/library/glossary/
general/bldef_agencystructure.htm](http://atheism.about.com/library/glossary/general/bldef_agencystructure.htm). 1 March 2010.
- Bourdieu, P. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*.
London: Routledge, 1989.
- _____. *In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology*.
California: Stanford University Press, 1990a.
- _____. *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity Press, 1990b.
- _____. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press,
1991.
- _____. *Sociology in Question*. London: SAGE, 1993.
- _____. *Practical Reason: On the Theory of Action*. Cambridge, U.K.:
Polity Press, 1998.
- Bourdieu, P., & Wacquant, L. *An Invitation to Reflexive Sociology*.
Chicago: The University of Chicago Press, 1992.
- Crossley, N. *The Social Body: Habit, Identity and Desire*. London:
SAGE, 2001.
- Friedman, G., & Starr, H. *Agency, Structure, and Politics: From
Ontology to Empirical Inquiry*. London: Routledge, 1977.
- George, O. S. *Sociology Online*. Web. [http://www.man.ac.uk/
sociologyonline/course/sanda/unit8/unit8.html](http://www.man.ac.uk/sociologyonline/course/sanda/unit8/unit8.html). 17 January 2010.
- Harker, R., Mahar, C. & Wilkes, C. *An Introduction to the Work of
Pierre Bourdieu: The Practice of Theory*. London: Macmillan,
1990.

Hay, C. *Political Analysis*. New York: Palgrave Macmillan, 2002.

Jenkins, R. *Pierre Bourdieu*. London: Routledge, 1992.

Kauppi, N. *The Politics of Embodiment: Habitus, Power, and Pierre Bourdieu's Theory*. New York: Lang, 2000.

Nottingham Trent University. *Structure and Agency*. Web. <http://human.ntu.ac.uk/pgcert/structureandagency.html>. 1 March 2010.

Ritzer, G., & Goodman, D. J. *Modern Sociological Theory*. Boston: McGraw Hill, 2004.

Swartz, D. *Culture and Power: The Sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago: University of Chicago Press, 1997.

มหาวิทยาลัยบูรพา
Burapha University